

TARIXIY MADANIY MEROSNI MUZEYLASHTIRISH JARAYONLARI

*Axunova Shirina**Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti,
Muzeyshunoslik kafedrasida 1-kurs magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekistonda tarixiy madaniy muzeylar va restavratsiya qilishning zamonaviy yorug'lik va jihozlarni yaratish. Bola madaniy merosini asrab-avaylash va targ'ib qilish kontekstida Mamlakat kompyuter texnologiyalarini qo'llash, biokimyoviy konservatsiyadan olib o'tish va zamonaviy materiallarni integratsiyalash kabi yangi usullar muhokama qilinmoqda. Muzeylashtirish ham amalga oshirilgan mahsulotni ishlab chiqarishdan misollar keltirilib, ushbu sohani rivojlantirish muammolari va istiqbollari materiallari. Ilmiy asoslangan asosli va mazmunli maqola O'zbekiston tarixiy madaniy merosini asrab-avaylashning hozirgi tendensiyalariga nazar tashlaydi.

Kalit so'zlar: Muzeylashtirish, madaniy meros, restavratsiya, konservatsiya, kompyuter texnologiyalar, nanotexnologiya, madaniy turizm.

O'zining boy tarixi va madaniy merosiga ega O'zbekiston yer yuzidagi eng hayratlanarli maskanlardan biridir. Mamlakat o'zining ajoyib me'moriy yodgorliklari, hunarmandchilik an'analari va o'ziga xos urf-odatlar bilan mashhur. Shu nuqtai nazardan, muzeylashtirish va aslligini talqin qilish jarayonlari O'zbekistonning boy madaniy merosini asrab-avaylash va targ'ib etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Muzeylashtirish madaniy meros ob'ektlarini saqlash va targ'ib qilishning asosiy jarayoni bo'lib, madaniy meros ob'ektlari va hodisalarini muzey eksponatlari yoki o'rganish ob'ektlariga aylantirishni o'z ichiga oladi. Shu nuqtai nazardan, haqiqiylik madaniy merosning jamiyat uchun haqiqiyligi va qiymatini aniqlashda asosiy rol o'ynaydi. Ko'pincha ob'ekt yoki hodisaning asl shakli yoki maqsadiga mos kelish darajasi sifatida qaraladi. Biroq, haqiqiylik masalasi, ayniqsa, zamonaviy dunyoda, madaniy amaliyotlar va an'analar ko'pincha o'zgarish va moslashishga duchor bo'lgan munozara va bahs-munozaralarni keltirib chiqaradi.

O'zbekistonda madaniy merosning haqiqiyligini talqin qilish, ayniqsa, tarixiy moddiy merosni restavratsiya qilish va muzeylashtirish bo'yicha bir qancha muvaffaqiyatli amaliyotlar mavjud. Masalan, Samarqanddagi Ulug'bek madrasasi, Buxorodagi Ko'keldosh madrasasi, Xivadagi Ichan-qal'a qo'rg'oni kabi me'morchilik yodgorliklarini ta'mirlash va asrab-avaylash moddiy merosni muzeylashtirish borasidagi muvaffaqiyatli amaliyotlarga misol bo'la oladi. Bu yodgorliklar YUNESKONing Butunjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan va turli mamlakatlardan

ko'plab sayyohlarni o'ziga jalb qiladi [1]¹.

Milliy urf-odatlar, marosimlar, til kabi nomoddiy madaniy merosni asrab-avaylash borasidagi sa'y-harakatlarni ham alohida ta'kidlash joiz. "O'zbek tili va madaniy an'analarni muhofaza qilish va targ'ib qilish to'g'risida"gi "O'zbekistonning madaniy, ilmiy va ma'naviy merosini keng targ'ib etish, uni o'rganish va jahon miqyosida targ'ib qilish, o'zbek tilini asrab-avaylash va rivojlantirishga qaratilgan vatandoshlar faoliyatini qo'llab-quvvatlash to'g'risida"gi Farmonlar. "Vatandoshlar istiqomat qilayotgan mamlakatlarda o'zbek tili, madaniyati va an'analari, ularning O'zbekistonda ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish"[2]², O'zbekiston hukumati tomonidan, mamlakatning madaniy merosini asrab-avaylash va hurmat qilishga ko'maklashish.

Biroq, O'zbekiston madaniy merosining aslligini saqlash va talqin qilish yo'lida ham muammolar yuzaga keladi. Ular orasida an'anaviy qadriyatlarni saqlash va zamonaviy o'zgarishlarga moslashish o'rtasidagi muvozanatni saqlash zarurati, shuningdek, inson ta'siri va tabiiy ofatlar tufayli merosni yo'qotish xavfi bor. Ushbu muammo va muammolarni hal qilish uchun quyida Smitson milliy Osiyo san'ati muzeyi (Smitsonian) asarlari misolida muzeylashtirish, konservatsiya va restavratsiya usullari taklif etiladi. Smitson milliy Osiyo san'ati muzeyi va Rossiya Fanlar akademiyasining Arxeologiya institutining uchinchi Xalqaro simpoziumi materiallarida madaniy meros tarixini muzeylashtirish kitobida: Nazariya va amaliyot.

Muzeylashtirish, restavratsiya va konservatsiyaning nisbatan yangi usullari haqida gapirishdan oldin, muzeylashtirish jarayonining o'zini ko'rib chiqaylik. O'zbekistonda tarixiy madaniy merosni muzeylashtirish jarayonlari milliy qadriyatlarni asrab-avaylash va talqin etishga tizimli yondashuvni ifodalaydi. Bu jarayon ob'ektni aniqlashdan boshlab, muzeyni tashkil etish va boshqarishgacha bo'lgan bir qancha bosqichlarni o'z ichiga oladi.

Birinchi bosqich - ob'ektni aniqlash. Ushbu bosqichda tadqiqotchilar va arxeologlar muzeylashtirishni talab qiladigan tarixiy yoki madaniy ahamiyatga ega ob'ektlarni aniqlaydilar. Bu me'moriy inshoot, arxeologik topilma yoki boshqa artefakt bo'lishi mumkin.

Shundan so'ng ob'ektni tadqiq qilish va hujjatlashtirish amalga oshiriladi. Arxeologik qazishmalar, tarixiy tadqiqotlar va hujjatlar orqali olimlar ob'ektning kelib chiqishi, tarixi va ahamiyatini to'liq tushunishga intilishadi.

Shundan so'ng ob'ektning holati baholanadi. Ob'ektning hozirgi holati baholanadi, uning xavfsizligiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan shikastlanishlar, eskirish va mumkin bo'lgan tahdidlar aniqlanadi [3]³.

¹ YUNESKO. "Jahon merosi ro'yxati" (havola : <https://whc.unesco.org/>)

²O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 25-oktabrdagi PQ-3982-son qarori.

³D.S.Lixachev nomidagi Rossiya madaniy va tabiiy meros ilmiy-tadqiqot institutining "Muzeyshunoslik, tarixiy va madaniy ob'ektlarni konservatsiya qilish va tiklash" mavzusidagi materiallari, p. 7-8.

Tadqiqot natijalari asosida muzeylashtirish rejasi ishlab chiqilmoqda . Ushbu reja saytni tiklash, saqlash, talqin qilish va namoyish qilish strategiyalarini o'z ichiga oladi.

Muhim bosqichlardan biri - restavratsiya va konservatsiya. Saytni tiklash va saqlash, shu jumladan strukturani tiklash, sirtlarni tozalash va konservatsiya qilish bo'yicha ishlar olib borilmoqda.

Keyinchalik, tashrif buyuruvchilar uchun sayt tarixi va madaniyatini sharhlashga yordam beradigan muzey ekspozitsiyasi yaratiladi.

Nihoyat, ob'ekt taqdim etiladigan muzey yoki markazning ishi tashkil etiladi va ob'ektni boshqarish, xavfsizlik va parvarish qilish choralari belgilanadi [4]⁴.

O'zbekiston madaniy merosini samarali saqlash va talqin qilishni ta'minlash uchun turli mutaxassislar va manfaatdor tomonlarning puxta rejalashtirish, muvofiqlashtirish va hamkorligini taqozo etadi.

Keling, Smitson milliy Osiyo san'ati muzeyida qo'llaniladigan tarixiy madaniy merosni muzeylashtirish va restavratsiya qilishning bir necha usullarini ko'rib chiqaylik (Smitsonian Milliy Muzey ning osiyolik San'at) [5] va Rossiya Fanlar akademiyasi Arxeologiya institutining ⁵madaniy meros tarixini muzeylashtirishga bag'ishlangan uchinchi Xalqaro simpoziumi materiallarida : Nazariya va amaliyot:

1. Qayta tiklashda nanotexnologiya : tarixiy ob'ektlarning shikastlangan joylarini aniq va mikroskopik tiklash uchun nanotexnologiyadan foydalanish . Misol uchun, nanotexnologiya materialning ko'rinishini o'zgartirmasdan, daqiqali yoriqlar va nuqsonlarni to'ldirish uchun ishlatilishi mumkin [6]⁶.

Tarixiy obidalarni restavratsiya qilish va konservatsiyalash jarayonlarida lazerli skanerlash va 3D modellashtirish yoki tasvirlarni deformatsiyasiz loyihalash imkonini beruvchi dasturiy ta'minot kabi zamonaviy texnologiyalardan foydalanish. Topografik tadqiqotlar (kontaktsiz) orqali ko'paytirish masofaviy o'lchash texnologiyasining paydo bo'lishi bilan rivojlana boshladi va devor rasmlari nusxalarini yaratish uchun ayniqsa mos keladi: eng muhimi, stereofotogrammetriya (Lascaux II), lazerli skanerlash (Chauvet) va fotogrammetriya. Lazerli skanerlash, xuddi fotogrammetriya kabi, nuqtalar buluti bilan ko'rsatilgan ko'plab o'lchovlarni qayd etadi, ularning har biri X, Y, Z koordinatalariga muvofiq fazoda joylashadi [7]⁷.

Bir-biriga ulangan bu raqamli nuqtalar ob'ektning virtual yuzasini belgilaydi. Agar kerak bo'lsa, ushbu raqamli nusxa yuqori aniqlikdagi fotosuratlar bilan qoplangan, ular shakllarga ulanadi va buyumga tekstura va rang qo'shadi. Ko'pincha raqamli " stl " yoki " obj " formatida ifodalangan bu reproduksiyalar katta hajmdagi

⁴ O'sha yerda, p. 9-10;

⁵ <https://asia.si.edu>

⁶ Ushbu virtual simpozium 2021-yil 29-iyun, 30-iyun va 1-iyul kunlari Tabiatni muhofaza qilish va ilmiy tadqiqotlar departamenti Sharqiy Osiyo rasmlarini saqlash studiyasi tomonidan o'tkazildi .

⁷ Rossiya Fanlar akademiyasining Arxeologiya institutining uchinchi xalqaro simpoziumining materiallari, madaniy meros tarixini muzeylashtirish kitobi: nazariya va amaliyot, 1-bet. 4-5.

tosh yuzalarini qayta yaratishga xizmat qiladi. Topografik tadqiqot ma'lumotlari beshta o'qli mashinada qayta ishlanadi, mashina polistiroidagi tosh shakllarini manfiy tarzda kesib tashlaydi, shunda qolip hosil bo'ladi. Ushbu quyma qolip keyinchalik shisha tolali shisha yordamida qatlamlangan qatron bilan to'ldiriladi. Modellash tirish bosqichi mos yozuvlar nuqtalari va tosh detallarini ko'rsatadigan tasvirlarni proektsiyalash bilan bir vaqtda amalga oshiriladi. Bu uzoq va ehtiyotkor operatsiya qolgan ish uchun muhim nuqta hisoblanadi. Aynan shu bosqichdan boshlab qayta tiklangan ijodlarning aniqligi, reproduksiyaning haqiqiylikini beradigan patina qo'llanilishiga bog'liq bo'ladi. Deformatsiyaning oldini olish uchun dasturiy ta'minot ishlab chiqilgan. Dastur sizga aniq 3D nusxasini to'g'ridan-to'g'ri qatronli tosh modeliga loyihalash imkonini beradi. Tosh va ob'ektivdagi ma'lum bir chiqib ketadigan nuqtalar orasidagi masofani kiritish orqali dastur chizmani takrorlangan sahnalarning o'lchami va nisbatlarini saqlab turadigan tarzda joylashtiradi. Bu dastur, shuningdek, kosmosda to'g'ridan-to'g'ri o'lchovlarni olish imkonini beradi [8]⁸.

3. Raqamli 3D ko'rgazmalar kolleksiyalari: Muzey ko'rgazmalarining raqamli 3D to'plamlarini yaratish, ularda nafaqat vizual, balki tovush va teginish elementlari ham mavjud [9]⁹.

Bu maqolada ko'rib chiqilishi mumkin bo'lgan va O'zbekistondagi tadqiqotlarda qo'llanilishi mumkin bo'lgan bir nechta fikrlardir. Muayyan usullarni tanlash tadqiqotning maqsad va yo'nalishlariga bog'liq, ammo bu yondashuvlar tarixiy madaniy merosni muzeylashtirish va restavratsiya qilish muhokamasiga yangi o'lchovlar va innovatsion g'oyalarni qo'shishi mumkin.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash mumkinki, O'zbekiston tarixiy madaniy merosini muzeylashtirish va aslligini talqin qilish jarayonlari mamlakatimizning boy madaniy merosini asrab-avaylash va targ'ib etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ko'rib chiqilgan misollar va tadqiqotlar asosida O'zbekistonning madaniy merosini asrab-avaylash va talqin qilish bo'yicha olib borilayotgan sa'y-harakatlar milliy o'ziga xoslik va madaniy meros boyliklarini asrab-avaylashning kalitidir, degan xulosaga keldik. Biroq, ushbu jarayonlar duch keladigan muammolarni bartaraf etish uchun qo'shimcha tadqiqotlar va hamkorlikdagi harakatlarga ehtiyoj bor. Hukumat, mahalliy hamjamiyat, tadqiqotchilar va xalqaro tashkilotlarning birgalikdagi sa'y-harakatlari bilangina O'zbekiston madaniy merosini asrab-avaylash va kelajak avlodlar uchun hurmat qilishga erishish mumkin.

⁸ U yerda bir xil , s . 5;

⁹ 3D raqamli kolleksiyalar: Kuper Xyuit, Smitson dizayn muzeyi

Foydalanilgan adabiyotlar va onlayn manbalar ro'yxati:

1. YUNESKO. "Jahon merosi ro'yxati" (havola: <https://whc.unesco.org/>).
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 25-oktabrdagi PQ-3982-son qarori. (havola : <https://lex.uz/ru/docs/4022644?ONDATE=12.02.2021>).
3. D.S.Lixachev nomidagi Rossiya madaniy va tabiiy meros ilmiy-tadqiqot institutining "Muzeyshunoslik, tarixiy va madaniy ob'ektlarni konservatsiya qilish va tiklash" mavzusidagi materiallari, p. 7-8, b. 9-10.
4. D.S.Lixachev nomidagi Rossiya madaniy va tabiiy meros ilmiy-tadqiqot institutining "Muzeyshunoslik, tarixiy va madaniy ob'ektlarni konservatsiya qilish va tiklash" mavzusidagi materiallari, p. 9-10.
5. Smitson milliy Osiyo san'at muzeyi (Smitsonian Milliy Muzey ning osiyolik Art) (havola: <https://asia.si.edu>).
6. 2021-yil 29-iyun, 30-iyun va 1-iyul kunlari Sharqiy Osiyo rasmlarini saqlash studiyasi, Tabiatni muhofaza qilish va ilmiy tadqiqotlar departamenti tomonidan o'tkazildi. Smithsonian Milliy Muzey ning osiyolik San'at .
7. Rossiya Fanlar akademiyasining Arxeologiya institutining uchinchi xalqaro simpoziumining materiallari, madaniy meros tarixini muzeylashtirish kitobi: nazariya va amaliyot, 1-bet. 4-5.
8. Rossiya Fanlar akademiyasining Arxeologiya institutining uchinchi xalqaro simpoziumining materiallari, madaniy meros tarixini muzeylashtirish kitobi: nazariya va amaliyot, 1-bet. 5.
9. 3D raqamli kolleksiyalar: Kuper Xyuit, Smitson dizayn muzeyi (havola : <https://www.youtube.com/watch?v=yBqBnhVpFoU>).